De Hemony-klok van IJsselmuiden

'Johannes is zijn naam ...'

door Bertil Brink

In de klokkenkamer of luidkamer van de toren van de dorpskerk te IJsselmuiden bevinden zich twee luidklokken die gemakshalve de grote en de kleine klok genoemd worden.
In deze bijdrage staat de grote klok centraal, een klok die gegoten is door François Hemony in 1647. Dit verhaal is min of meer een biografie over deze klok met allerlei wetenswaardigheden, historische feiten, ideeën en vermoedens. Hierbij ligt de nadruk op de vraag hoe en wanneer deze klok in IJsselmuiden is gekomen en hoe de klok de Tweede Wereldoorlog heeft overleefd. Samen hopen we te ontdekken waar de klepel hangt.

De grote klok (op de voorgrond) en de kleine klok (daarachter) in de klokkenkamer van de toren van de dorpskerk.
Foto: Bertil Brink (2019).

Onder de klok van IJsselmuiden... Het Hooge Huys en de Kerk van IJsselmuiden. Barent Avercamp. *Winterlandschap met schaatsers en kolfspelers*, circa 1650. Olieverf op paneel, 38,5 x 52 centimeter. Detail. Kampen, Stedelijk Museum. In langdurig bruikleen van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed in Amersfoort (voorheen het Instituut Collectie Nederland in Rijswijk).

Voorgangers

Beide klokken hebben één of meerdere voorgangers gehad. De voorganger van de kleine klok luidt tegenwoordig in de toren van de Hervormde Kerk De Hoeksteen te IJsselmuiden. Van andere voorgangers is niet meer bekend dan dat er onderhoud aan werd gepleegd. Er is boekhouding bewaard gebleven die terug gaat tot het begin van de 17de eeuw. In deze rekeningenboeken komen veelvuldig de klokken, het smeren van de klokken, nieuwe touwen voor de klokken en andere 'klokken-dingen' aan de orde.

In de oudste boeken van het Schoutambt IJsselmuiden komt helaas geen vermelding betreffende de klokken voor. Behalve dan dat er enkele malen sprake is van de zinsnede: '...onder de klok van IJsselmuiden'. Deze uitdrukking betekent dat iets of iemand valt of woont onder de klok van IJsselmuiden, dit is in de omgeving van de kerk, waar men het luiden van de klok kan horen, of - wat ruimer gezien - binnen de grenzen van de kerkelijke gemeente (het Kerspel) van IJsselmuiden. In het oudst bekende Marckenboeck van IJsselmuiden lezen we over 'beesten die nymant onder de clocken van Isselmuyden woonachtich toebehoren' (1539).[1] En in inventarisnummer 9

van het archief van het schoutambt IJsselmuiden het volgende: '... en verder alles dat onder de clocke van IJselmuiden gelegen hem toe komt, zoals bouwhuis, huisraad, kleinodiën, sieraden, goud, zilver, gemunt en ongemunt, land en zand, niets uitgezonderd' (1542).[2]

De grote klok

Het gewicht van de grote klok is 570 kilogram en de diameter is 971 millimeter. De slagtoon is as1. Zoals veelal gebruikelijk draagt de klok ook een randschrift. Vaak is dat een spreuk of gedicht. Ook staat er vaak iets over de gieter vermeld, bijvoorbeeld: 'Gherardus de Wou me fecit A.D. 1505' (Geert van Wou maakte mij in het jaar 1505). Tenslotte heeft een klok, voornamelijk in de katholieke traditie, vaak een naam die ook soms op de klok wordt vermeld, bijvoorbeeld 'Salvator is myn naem'. Als de klok naar een persoon wordt genoemd, dan gebruikt men steeds de voornaam. De klok kan dus niet Sint Maarten of Burgemeester Wilhelmus Brinck heten, maar wel Maarten, Wilhelmus of Salvator.

De tekst op de IJsselmuider klok is in het Latijn: LAUDATE DOMINUM IN TYMPANO ET CHORO. LAUDATE EUM IN CORDIS ET ORGANO. F. HEMONY MF. A° 1647, wat vertaald luidt: Looft de Heer met cimbalen en in koor. Looft Hem met harp en orgel. F. Hemony heeft mij gemaakt Anno 1647.

De spreuk op de klok is een citaat uit Psalm 150. Verder blijkt dus uit het randschrift dat de klok in 1647 is gegoten door de bekende klokkengieter François Hemony, die ook het carillon in de Nieuwe Toren van Kampen heeft gegoten. Omdat de Hemony-klok als carillonklok is gegoten ná de Reformatie en is opgehangen in de toren van een protestantse kerk draagt hij géén naam. Toch wil ik vanaf nu de grote klok ook een naam geven. Ik noem hem naar dominee Johannes Hidding. Dus: Johannes is zijn naam![3] Verderop zal duidelijk worden waarom ik kies voor deze vernoeming. Behalve de randtekst draagt de IJsselmuider klok nóg een opvallend element, namelijk het stadswapen van Deventer. Tot slot is opvallend dat de klok, hoewel gegoten in 1647 pas in 1657, zoals verderop zal blijken, in de toren is gehangen.

Gegoten door Hemony

François Hemony is de belangrijkste en beroemdste klokkengieter van de Nederlanden in de Gouden Eeuw. Hij werkt van 1641 tot 1657 in Zutphen en daarna nog ongeveer tien jaar in Amsterdam.

De ontdekking dat Johannes in 1647 is gegoten en volgens de rekeningen (pas) in 1657 door IJsselmuiden is gekocht, doet vermoeden dat Hemony

deze klok niet op bestelling heeft gemaakt maar gewoon voor 'zijn winkel'. In het kader van een nader onderzoek ten behoeve van dit artikel, raadpleegde ik verschillende deskundigen. Klokkenspecialist de heer Sj. van Geuns geeft licht op de zaak met zijn opmerking: 'Blijkbaar zou de klok pas tien jaar na gegoten te zijn worden verkocht. Dat is opmerkelijk maar past geheel in mijn ideeën dat onbruikbare beiaardklokken als "voorraadklok" in de gieterij bleven, in de hoop er de maximale prijs voor te krijgen. Bij het stemmen van beiaardklokken kon het gebeuren dat het resultaat niet optimaal was, de klok werd dan opzij gezet en een nieuwe klok werd gegoten.'[4] Deze opmerking doet me onmiddellijk denken aan het carillon van Deventer, waarvoor in 1647 wel 25 klokken gegoten zijn. Dit is dus mogelijkerwijs de oorspronkelijke bestemming van Johannes geweest! Ook een ander kwartje valt nu ineens. Al langer zoek ik naar de betekenis van het afgebeelde wapen op de klok dat overduidelijk het stadswapen van Deventer blijkt te zijn.

Via de stadsbeiaardier van Deventer kom ik in contact met medewerkers van de Eijsbouts Klokkengieterij die het carillon van Deventer zo'n tien jaar geleden hebben gerestaureerd. Ik mail hen mijn vermoedens en stuur ook wat foto's van onze Johannes. Als reactie krijg ik van de heer J.G.A. van Brussel het volgende bericht: 'Dat is een interessant verhaal. Het wapen lijkt inderdaad overeen te komen met het wapen dat op de klokken van Deventer staat. En het jaartal komt ook overeen. Het was niet ongebruikelijk in die tijd dat afgekeurde klokken een andere bestemming kregen. "Afgekeurd" tussen aanhalingstekens, want de lat lag bij Hemony heel hoog. Het zou interessant zijn om een klankanalyse te maken van uw klok, zo krijgen we mogelijk iets meer inzicht in keuringscriteria van destijds'.[5] Nadat ik een geluidsopname heb overlegd gaan enkele medewerkers van de Koninklijke Eijsbouts Klokkengieterijen Fabriek van Torenuurwerken B.V. te Asten hiermee aan het werk en mailen mij enkele weken later hun bevindingen: 'De gelijkenissen tussen uw klok en die van het Deventer carillon ondersteunen het idee dat de IJsselmuider Hemonyklok in 1647 was bestemd voor het carillon van Deventer. Het wapen en de decoraties zijn identiek. Ook de redelijke overeenkomst van de slagtoon van de IJsselmuider klok en de G#1-klok[6] in Deventer (de tweelingbroers) maakt deze theorie waarschijnlijk. De stemming van de klok, en dan met name van de grondtoon, is te laag wanneer we die vergelijken met de referentie-stemming van de klokken die voor Deventer zijn gegoten. We vermoeden dus dat de klok vanwege deze te lage stemming niet gebruikt kon worden en dat Hemony derhalve een nieuwe moest gieten. We zien bovendien dat de fd verhouding, dat is de frequentie

diameter verhouding, van 188 m/s veel te laag is ten opzichte van die van de gangbare verhouding: 200 m/s. We vermoeden dus dat er iets fout is gegaan in het maken van de klok en dat deze klok om die reden is afgekeurd en een nieuwe bestemming heeft gekregen.'[7]
We zijn er uit. In december 1646 krijgt François Hemony van de Deventer Magistraat de opdracht een geheel nieuw spel van 25 klokken voor de Lebuïnuskerk in Deventer te vervaardigen. Hij belooft het spel te maken 'soo suyver, en van soodanigen accorderende toon ende resonantie, datter geen ander beter speelwerk in dese Nederlanden sall worden gevonden'. Onze Johannes is dus in 1647 gegoten om deel uit te maken van dit gloednieuwe carillon.

François Hemony

François Hemony wordt geboren omstreeks 1609 te Levécourt in de landstreek Lotharingen in Noord-Frankrijk. Zijn broer Pieter komt daar tien jaar later ter wereld. Geboren in een streek bekend door de vele klokkengieters die daar woonden en hoogstwaarschijnlijk opgegroeid in de gieterij van hun vader, worden ook François en Pieter klokkengieter. Vanaf 1641 wonen en werken de broers Hemony in Nederland en wel in de stad Zutphen. Hier is hun klokkengieterij gevestigd in de kapel van het voormalige klooster De Isendoorn dat ver van het stadscentrum ligt, nabij de stadsmuur en de stadsgracht, wat gunstig is vanwege het altijd aanwezige brandgevaar. De familie woont daar zelf ook. Gieterij en woonhuis worden voor 35 daalders per jaar van de stad gehuurd. Naast het vervaardigen van luidklokken gieten zij in

Amsterdam. Links de Keizersgracht, daarnaast het woonhuis en pakhuis van Hemony, vervolgens de gieterij. Rechts de stedelijke Schermschool. Pentekening van een anonieme tekenaar, omstreeks 1680. Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, Amsterdam.

1644 een carillon voor de Wijnhuistoren te Zutphen en in 1647 een carillon voor de St. Lebuïnuskerk van Deventer. Later volgen nog vele andere. Hun succes moet bijzonder groot geweest zijn en de broers worden alom geroemd.
In 1655 ontvangt François Hemony van de stad Amsterdam de uitnodiging om stadsklokken- en geschutsgieter te worden. Deze eervolle uitnodiging neemt hij aan, temeer daar de voorwaarden zeer gunstig zijn. Voor François is Amsterdam al bekend. Hij komt er regelmatig om het beste Zweedse koper en Engelse tin voor klokken en geschut te kopen en heeft er zodoende allerlei contacten opgebouwd. Zijn vertrek uit Zutphen vindt overigens niet onmiddellijk plaats. Pas omstreeks Pasen 1657 vestigt hij zich te Amsterdam, aan het Molenpad, een verbindingsweggetje tussen het toenmalige eind van de Prinsen- en de Keizersgracht, gunstig gelegen vanwege het transport over water.
François Hemony en Maria Michelin hebben op dat moment twee kinderen, François en Anna Margaretha. Broer Pieter daarentegen is steeds ongehuwd gebleven. Mogelijk hierdoor is hij aanvankelijk een rondreizende gieter, gaat op termijn naar de Zuidelijke Nederlanden en vestigt zich tenslotte in Gent. Tot 1664 zullen de beide broers onafhankelijk van elkaar werken. In Amsterdam beleeft François Hemony zijn meest roemrijke periode. Hij wordt op 24 mei 1667 begraven, na een rijk leven. In zijn laatste levensfase lijdt hij aan malaria. Zijn broer Pieter wordt zijn opvolger en voogd over de twee kinderen.[8]

Het stemmen van klokken

Gegoten klokken kunnen gestemd worden. Voor beiaarden (een reeks onbeweegbaar hangende speelklokken) is dit noodzakelijk, om zo duidelijk mogelijk nazingbare tonen te verkrijgen. Luidklokken worden op toon gegoten en hoeven meestal niet gestemd te worden. Het stemmen geschiedt door de klok op zijn kop vast te klemmen op een draaibank en langs de binnenkant op bepaalde plaatsen materiaal weg te vijlen. De gebroeders Hemony stemmen hun klokken met behulp van een stavenspel waarop heel fijne en lichte zandkorrels liggen die door de resonantie bij de juiste toonhoogte beginnen te bewegen in bepaalde patronen. Zij worden hierbij geholpen door jonkheer Jacob van Eyck, een zeer bekwaam fluitist, stadsklokkenbespeler van Utrecht en in heel het land een geacht adviseur bij het bouwen of verbeteren van klokkenspellen. De toon van een klok bestaat trouwens niet alleen uit één hoorbare, herkenbare en nazingbare toon, maar is samengesteld uit een reeks, deeltonen of partialen genoemd. De onderlinge relatie van die deeltonen, de inwendige stemming, bepaalt mede de zuiverheid en helderheid van de toon. Alle vakbe-

Het stadswapen van Deventer op de Hemony-klok. Foto: Bertil Brink (2019).

kwaamheid ten spijt, om bepaalde redenen krijgt François de G#1-klok voor het carillon niet goed op toon en daarom wordt deze afgekeurd. Hij is niet 'soo suyver' als is toegezegd. De klok wordt opzij gezet en belandt in de voorraadschuur. Een nieuw gegoten exemplaar voldoet wel en hangt nu al ruim 370 jaar hoog boven Deventer.

De afgekeurde klok die tegenwoordig dus in IJsselmuiden hangt, heeft decoraties die identiek zijn aan die van de klokken van het Deventer carillon. Ook het stadswapen van Deventer prijkt nog altijd op onze Johannes. Dit is enigszins opmerkelijk, omdat meegegoten stadswapens doorgaans werden weg gevijld wanneer 'de koop niet doorging'. Het gebeurde namelijk wel dat een klokkenspel te koop werd aangeboden aan een stad (zonder te zijn besteld) en het stadswapen al was meegegoten om de koper(s) nóg meer te verleiden. Ging het feest niet door, dan werden de wapens doodleuk weg gevijld en konden de klokken aan een andere stad worden verkocht. Net als bijna alle andere klokkengieters versieren de Hemony's hun klokken met sierranden (friezen genoemd), teksten en wapenschilden. In de Zutphense periode gebruiken zij aantoonbaar

Een fragment van de sierranden en de tekst op de Hemony-klok. Foto: Bertil Brink (2019).

vijf verschillende randen. Een modelleur heeft het ontwerp in een houten mal gemaakt. De in de mal gemaakte wasafdruk wordt vervolgens op de te gieten klokvorm aangebracht en daarna in het brons meegegoten. Voor de bovenste sierrand van Johannes heeft Hemony de voorstelling van 'de roof van Deianeira' gekozen. Daarin ontvoert de centaur Nessus de koningsdochter Deianeira. Deze handeling wordt omgeven door aan de 'roof' mee- of juist tegenwerkende putti. Dit beeldverhaal is ontleend aan de ornamentenprenten van Polifilo Giancarli. Onder de sierrand is de al besproken tekst aangebracht, die de hele diameter beslaat. Opvallend is dat bij de Hemony's de Bijbelteksten in het Latijn worden vermeld, waar zij als rooms-katholieken natuurlijk vertrouwd mee zijn. Vooral tekstgedeelten uit Psalm 150 komen veelvuldig voor.
Johannes is dus in Zutphen gegoten, afgekeurd, weggezet en later met de bestaande voorraad van de klokkengieterij van Hemony meeverhuisd naar Amsterdam. De klok is tijdens de reis over water, heel frappant, vlak langs IJsselmuiden gekomen. Nog maar net in Amsterdam maakt hij korte tijd later de reis terug.

Waarom wordt er een nieuwe klok aangeschaft?
De kerk en de toren van IJsselmuiden worden in 1626 getroffen door de blik-

sem. De schade is vrij groot en het herstel heeft vele jaren geduurd, zoals blijkt uit de bewaard gebleven rekeningen van het Kerspel. Vandaar dat we vermoeden dat de ergste schade eerst provisorisch is verholpen en dat er vanaf dat moment is nagedacht over, gespaard voor en uitvoering gegeven aan een grootse restauratie. Vrijwel onmiddellijk wordt er een subsidie aangevraagd bij Ridderschap en Steden. Zo lezen we in het Statenarchief bij 1 juni 1626: 'Op het regest van de erfgenamen en ingesetenen van IJsselmuiden, verzoekende subsidie tot reparatie van hare kerke ende tooren door de donder beschadigt zijnde, sal bij de gedeputeerden hierinne na gelegenheit worden gedissoneert'.[9] In de Rekeningen van de rentmeesters der pastorieen vicariegoederen in Salland over 1631 lezen we: 'Aan die kerkmeesters van IJsselmuiden betaalt uit kracht van haar acte tot reparatie van haare kerk wegens dit jaar tractement F 400.'[10] De predikant van IJsselmuiden wordt betaald door de rentmeester en ontvangt jaarlijks 400 gulden. Omdat de gemeente begin 1631 echter vacant is, wordt het bedrag uit mededogen gegeven aan de kerkmeester om het (deels) te besteden aan de reparatie van de kerk. Het onderhoud aan de kerkelijke gebouwen wordt verder altijd gefinancierd door de Erfgenamen (het Kerspelbestuur) van IJsselmuiden. Eén en ander wordt vermeld in het boek van de *Rekeningen van de Erfgenamen*, bijgehouden door de kerkmeester.[11]

In de periode 1630 tot 1645 worden extreem veel onkosten gemaakt in verband met (grote) reparaties aan de kerk en de toren vanwege de geleden schade. Er zijn tijdens dit herstel elementen toegevoegd aan het exterieur zoals wij die nu nog kennen. Het koor van tufsteen wordt ongeveer één meter verhoogd met baksteen en het oorspronkelijk Romaanse dak wordt spitser gemaakt. De aftekening van de oorspronkelijke lagere daklijn is nog goed te zien links en rechts van de toren. In de kerk wordt een houten tongewelf aangebracht en voorzien van met acanthusbladeren versierde trekbalken. Dit tongewelf wordt prachtig blauw geschilderd en is in 1839 nog in de hoeken hersteld. Helaas is het bij de uitbreiding van de kerk in 1848/49 verloren gegaan. In hoeverre de toren, de klokkenstoel(en) en de klokken beschadigd zijn geweest is niet bekend. In ieder geval is de mogelijke schade hersteld, want in de navolgende jaren worden de klokken onderhouden en in 1634, 1640 en 1645 worden rekeningen betaald voor geleverde 'clocke seelen, touwen en een leer ande clokken clepel'. Al met al kunnen we concluderen dat er rond 1655 hoogstwaarschijnlijk gewoon met twee klokken wordt geluid.

Tevreden is men echter niet... Uit het rekeningenboek van de kerkmeester maken we op dat er in 1656 sprake is van de wens een nieuwe grote klok aan

te schaffen. Is de oude klok of het luidmechanisme toch té veel beschadigd geweest? Of wil IJsselmuiden gewoon graag iets nieuws, iets groters misschien?

In 1656 wordt in het rekeningenboek opgetekend:

'Den 29 may Sellis Gerlichsen betaelt 28 stuivers omdat si met mij en die predicant nae der Asschet is gevaeren om die klocken wille	F 1-8-0
Den 6 oktober Jurrien Petersen betaalt 't eikenholt an die karckdoeren en clocke gelevert met	F 29-14-0
Anno 1656 den 4 april voor 9 1/2 vaden touwen an die klock betaelt	F 21-17-0'[12]

Heel erg duidelijk is het allemaal niet. De kerkmeester en de predikant gaan in de Asschet (een buurtschap tussen Grafhorst en Genemuiden aan de Kamperzeedijk) kijken naar een klok, maar die wordt het klaarblijkelijk niet. Het is trouwens compleet onduidelijk wat daar, in de Asschet, te zien en/of te koop zou zijn geweest. Voor de reis over water wordt Sellis Gerlichsen betaald. Hij is geboren in IJsselmuiden als zoon van Geerlich Jansz en Anna Harms. Hij is op dit moment getrouwd met zijn tweede vrouw Lubbe Hendrix en hoogstwaarschijnlijk (beroepsmatig) in het bezit van een schip. Sellis is begraven op 20 april 1679 in IJsselmuiden. Tenminste, op die datum ging voor 10 cent 'het laken over Selles Geerligsen'.

Met eikenhout wordt er ten behoeve van de klok het een en ander vertimmerd in de toren. Er wordt in ieder geval al wel wat voorwerk verricht. Dan blijft het een poosje stil. In 1657 lezen we in het rekeningenboek:

'Den 15 maart met die predicant en Floris Jansen nae Amsterdam gewest om die klocke te haelen ende te probieren betaelt voor costen en verteringen toe Amsterdam voor ons drien	F 31-15-0
Voor vracht van die klocke ende ons	F 3-15-0
Voort uyt setten van die klock an die kraan	F 0-12-0
Voort saegen van die balck ende 3 posten	F 1-5-0
Voor 4 eiken posten	F 12-0-0
Voort slepen vant holt ende haelen van den buck om 't holt te saegen	F 0-6-0
Meister Dirck met sijn knecht soene ende touwen daer die klocke mede in den toren is gewonden verdint ende betaelt	F 12-18-0
Voort leer om de klepel in die klocke vast te maken	

de zaelmaker betaelt	F 2-10-0
Voort wech brengen van t touwe en ander gereetschap daer die clocke mede in den toeren was gewonden	F 0-6-0
Den 22 april de predicant Hiddinck weder gegeven 16 stuivers de hi voor een touwe verschoten hadde	F 0-16-0
Voort touwe an die nieuwe klock	F 5-8-0
Van die eerwaarde heer schultus Joncker, als die klocke gecofft worde, ontfangen	F 35-0-0’

De aanschaf van een nieuwe, grote klok voor de toren van IJsselmuiden is een feit. Veel werk is verzet en het resultaat mag er zijn. Een klok, gegoten door de meest beroemde klokkengieter van dat moment, hangt daar dan, in de toch wel enigszins onbeduidende toren van het dorpje aan de monding van de IJssel.
Op de een of andere manier is de roem van Hemony dus ook de IJsselmuider heren ter ore gekomen. We gaan ervan uit dat er in eerste instantie een schriftelijk verzoek richting Amsterdam is gegaan met de vraag of Klokkengieterij Hemony nog iets geschikts en betaalbaars in de aanbieding heeft. Of Hemony op dat moment meerdere klokken te koop heeft staan weten we niet, maar hij heeft er in ieder geval één! Besloten wordt deze klok te gaan bekijken en zo mogelijk te kopen. Het snelst reis je van Kampen naar Amsterdam over water en ook is goederenvervoer over water veruit het eenvoudigst. Het drietal vaart vermoedelijk per beurtschip de IJssel af, via de Zuiderzee naar Amsterdam. Wellicht stappen zij bij het Kamperhoofd aan wal, dé aanlegplek van de veerdienst tussen Kampen en Amsterdam. Volgens het rekeningenboek is het donderdag 15 maart 1657. Niet ondenkbaar is dat François Hemony juist dezer dagen druk bezig is met zijn verhuizing om definitief bij de nieuwe gieterij aan het Molenpad te gaan wonen. We nemen aan dat hij desondanks tijd vrij maakt om de delegatie uit IJsselmuiden gastvrij te ontvangen. De keuze is spoedig gemaakt en de koop wordt gesloten. Een vrachtschip om de klok naar IJsselmuiden te vervoeren is in Amsterdam wel te vinden.
Royaal voor de zondag zijn allen dan weer thuis en zo heeft de dominee nog voldoende tijd om zijn gemaakte preek door te lezen en de puntjes op de i te zetten. Of is hij zó geïnspireerd door de aankoop, dat hij alsnog een nieuwe preek schrijft, met als tekst der prediking: ‘Looft Hem met hel klinkende cimbalen; looft Hem met cimbalen van vreugdegeluid! Alles, wat adem heeft, love den HEERE! Hallelujah!’ (Psalm 150: 5 en 6).

In het artikel 'De gebroeders Hemony en het ontstaan van het Kamper Carillon' door C.N. Fehrmann in de *Kamper Almanak* van 1965-1966 lees ik het volgende: 'Wilde men werkelijk iets goeds hebben, dan kwam alleen een spel van Hemony in aanmerking. Waarschijnlijk is er begin 1657 reeds contact tussen Kampen en de Amsterdamse klokgieter geweest. Op 20 maart stuurde deze tenminste een klokje dat 182 pond woog aan burgemeester Ram, vermoedelijk om de Kamper heren persoonlijk in staat te stellen zich een oordeel over de zuiverheid van zijn speelklokken te vormen'.[13] Eind 1657 reist François Hemony naar Kampen vanwege de opdracht om een carillon te vervaardigen voor de in aanbouw zijnde Nieuwe Toren. Direct na zijn aankomst op 26 november wordt in de Kruittoren de daar opgeslagen klokspijs bekeken. Een dag later bezoekt men de toren van de Bovenkerk. De derde dag, 28 november 1657, wordt een contract opgemaakt: meester François Hemony 'clockgieter der stadt Amsterdam' zal 34 klokken leveren voor een klokkenspel 'op malcander accorderende en zoo melodieus van resonants, als in deze landen en elders niet sal konnen gevonden worden'.
De informatie uit dit artikel roept bij mij wel enkele vragen op en zet mijn fantasie in werking. Heeft de Kamper burgemeester Gerhard Blanckvoort wellicht een dubbele agenda als hij in maart 1657 als kerkmeester van IJsselmuiden samen met dominee Hidding naar Amsterdam reist? Hij gaat er heen om een klok voor IJsselmuiden te kopen, maar moet misschien ook wel meteen met Hemony praten over een eventueel carillon voor de Nieuwe Toren. Met een 'proef-klokje' als gevolg. En dan dus reizen op kosten van de IJsselmuidenaren. Ja ja... Tijd om ons te verdiepen in de hoofrolspelers rondom de Johannesklok.

Hoofd- en bijrolspelers
Wie zijn de hoofdrolspelers in IJsselmuiden rond de aanschaf van de nieuwe klok? Het rekeningenboek vertelt er ons iets over. Andere bronnen hieromtrent zijn ons niet overgeleverd. Bij name genoemd worden de predikant Johannes Hidding en ene Floris Janszn. En dan is er de Kerkmeester, de 'ik-persoon' die het rekeningenboek heeft bijgehouden.
Dominee Johannes Hidding, die in 1656 nog maar net zijn 25-jarig ambtsjubileum in IJsselmuiden heeft gevierd, noem ik als eerste. Hij wordt in 1607 geboren als zoon van dominee Ernst Hidding die vanaf 1611 tot aan zijn overlijden in 1624 predikant van Mastenbroek is geweest en voordien vanaf 1606 predikant van Sondel, een dorp in Gaasterland tussen Balk en Lemmer. Johannes, geboren in Sondel, heeft dus zijn jeugd grotendeels doorgebracht

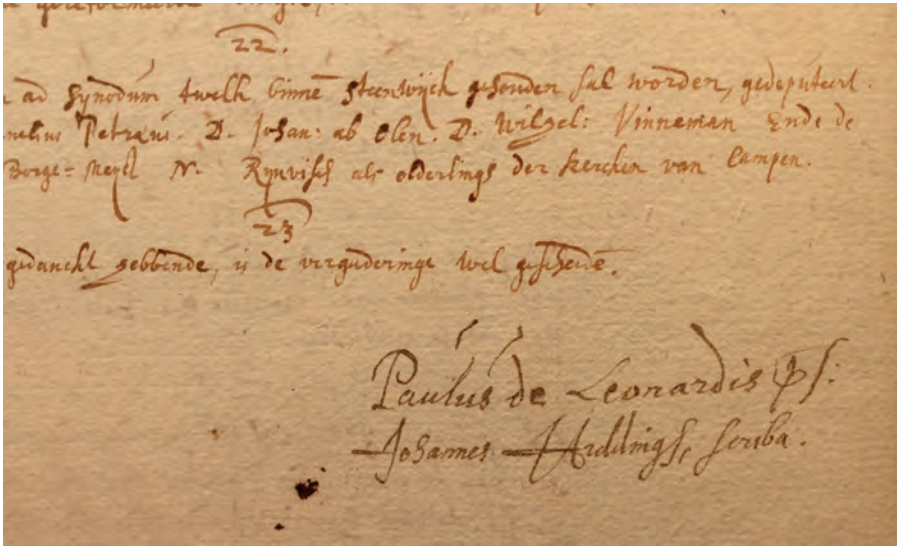

Handtekening van Johannes Hidding, als scriba geschreven onder de Acta van de Classis Kampen. Collectie Stadsarchief Kampen.

in de kop van Overijssel. Wellicht bezoekt hij de Latijnse School in Kampen of Zwolle en op 24 november 1627 wordt hij ingeschreven als student theologie te Groningen. In 1631 wordt hij bevestigd tot predikant van IJsselmuiden. Hij zal deze gemeente ongeveer 28 jaar dienen. In de IJsselmuider pastorie groeien tenminste zes of zeven kinderen op in het gezin van Johannes Hidding en Anna Voltelen, met wie hij in 1630 trouwde. Begin 1659 overlijdt Johannes, nog maar net de vijftig gepasseerd.[14] Als dé dominee van het kleine dorp IJsselmuiden, met haar geringe aantal inwoners, gedurende zoveel jaren, maakt hij zich uiteraard in de eerste plaats druk om het zielenheil van hen die hem zijn toevertrouwd. Maar daarnaast mag hij zich ook graag bezighouden met alles wat er verder nog in de gemeenschap speelt. Vandaar dat wij in dit geval 'een predikant op handelsmissie' aantreffen, het voortouw nemend in de zoektocht naar een nieuwe luidklok. Ook zal blijken dat de aanschaf van de klok in 1657 grotendeels door de predikant is voorgeschoten. De bemoeienis én de financiering van de grote Hemony-klok van IJsselmuiden door dominee Johannes Hidding geven dan ook aanleiding om onze klok voortaan de naam Johannes te geven!
En wie is de kerkmeester die dominee Hidding vergezelt? Deze kerkmeester, die het rekeningenboek zo nauwkeurig bijhoudt, is namelijk 'met die predicant en Floris Jansen nae Amsterdam gewest'. Het gaat om Gerhard

Blanckvoort. Sinds 1653 is hij de gekozen voorzitter van de Erfgenamen van IJsselmuiden en daarmee ook automatisch Kerkmeester. Gerhard (geboren in 1616) is tot 1670 één van de Erfgenamen en bekleedt deze functie als Burgemeester van Kampen. De stad Kampen heeft namelijk ook één stem binnen de Erfgenamen van IJsselmuiden en op deze manier duidelijk een vinger in de pap bij het besturen van het Kerspel aan de overzijde van de rivier. Vanaf 1653 is hij afwisselend gemeensman, raadslid en burgemeester te Kampen en in 1681 staat hij als Kerkmeester van de Bovenkerk te boek. Zijn broer Johan Blanckvoort tot Collendoorn is vanaf 1663 tot 1682 drost van IJsselmuiden. Gerhard is overleden in april 1683.[15]
De derde 'medereiziger' is Floris Jansen. Het gaat hier om de 74-jarige Floris Janszn. van der Maeten. Ik kom hem, evenals zijn familie, herhaaldelijk tegen in de verschillende boeken van het Schoutambt IJsselmuiden en in allerlei archieven van de stad Kampen. Floris woont in Kampen en heeft onder andere bezittingen in de buurt van de Schans, dat is het verdedigingswerk bij de IJsselbrug aan de IJsselmuider kant. Floris Jansen is omstreeks 1583 geboren in Kampen als zoon van Jan van der Maeten en een onbekende vrouw. Hij trouwt in 1607 met de Amsterdamse Marijtjen Lodewijx en vestigt zich in de hoofdstad als pasteibakker. Samen krijgen zij zeven kinderen, waarvan er vier al heel jong overlijden. Dan overlijdt ook Marijtjen, ongeveer 37 jaar oud. Zij is begraven op 19 mei 1623 in de Oude Kerk te Amsterdam. Floris is niet onbemiddeld en zit in allerlei zaken. Ter illustratie: 'Op 18 juli 1622 verstrekt Floris Janssen, Pasteibakker te Amsterdam, aan zijn broer Jan (bakker te Kampen) een volmacht om zijn zaken in Overijssel, Drenthe, Gelderland en elders waar te nemen en daarbij al het nodige te doen.' Rond Pasen 1629 worden Floris en zijn drie nog levende kinderen ingeschreven als lidmaten van Hervormd Kampen. Dochter Grietje trouwt in 1645 met de predikant Magnus Umbgrove, zoon Lodewijck trouwt Hilletjen en blijft wonen in Kampen en zoon Jacob trouwt Jannetje Wessels, de weduwe van Hans Middagh, en wordt IJsselmuidenaar. Jacob trekt bij Jannetje in en komt zodoende te wonen in het Hooghe Huijs, de latere havezate en het voornaamste huis dat IJsselmuiden kent. Floris is overleden, ongeveer 79 jaar oud, en begraven op 19 juli 1662 in de Bovenkerk te Kampen.[16]
Er zijn meerdere redenen te bedenken waarom Floris mee zou zijn geweest om de klok te kopen. Hij heeft ongetwijfeld connecties met de Erfgenamen, een vriendschaps- of familieband met Blanckvoort misschien? Hij beweegt zich in de kringen van de bestuurders van stad en dorp. Floris staat in Kampen in de periode 1645-1661 te boek als gemeensman. Vreemden zijn ze dus

duidelijk niet van elkaar. En staat Floris wellicht bekend om zijn kwaliteiten als handelaar en mag hij in Amsterdam de koop gaan sluiten? Combineert hij deze reis met nog andere zaken die hij in Amsterdam moet afhandelen? Wat we in ieder geval wel zeker weten, is dat Floris gewend is aan het reizen naar Amsterdam en dat hij uitstekend de weg weet in die grote stad. Hij heeft er namelijk zo'n 22 jaar gewoond. Heeft Floris soms een eigen schip? Eens betaalt men 'Aen Floris veertien stuijvers voort volck aende kercke te brengen by 't hooge waeter'. Ook deze optie sluit ik niet uit, al zijn er verder geen aanwijzingen dat het om dezelfde Floris zou gaan. Waarschijnlijk is er een combinatie van redenen, waarom juist dit drietal de reis naar Amsterdam maakt.

Iemand die reikhalzend uitziet naar de terugkomst van het drietal en de nieuwe klok is zonder twijfel de koster van de kerk. Jan Cortelinck is al sinds 1648 schoolmeester en koster van IJsselmuiden. Meer dan veertig jaar heeft hij deze functie vervuld, de laatste jaren van zijn leven bijgestaan door zoon Hermen. In 1690 wordt zijn naam voor het laatst genoemd. Voor een jaarsalaris van vijftig gulden is hij schoolmeester, koster, voorzanger, doodgraver en klokkenluider van beroep. Ook is hij, als een van de weinigen die kan lezen en schrijven, actief binnen het gerecht van IJsselmuiden. Regelmatig treedt hij op als keurnoot en in 1665 lezen we dat hij zelfs af en toe de schout vervangt.[17] Een niet te verwaarlozen bijrol speelt ene Meister Dirck die er, met zijn personeel, voor zorgt dat de nieuwe klok van bijna een meter doorsnee en een gewicht van 570 kilo op zijn plek komt te hangen. Met de middelen van die tijd waarachtig géén koud kunstje.

Ten slotte merken we nog op dat de genoemde 'Schultus Joncker', Jacob Juncker betreft, die van ongeveer 1629 tot eind 1659 Schout van IJsselmuiden is. Hij is zijn vader en grootvader opgevolgd en na hem zal ook zijn zoon nog Schout van IJsselmuiden zijn, zodat deze vier generaties ruim 130 jaar de functie van schout vervullen. Jacob Juncker is erg tevreden over de nieuwe klok, zo blijkt. Als waardering schenkt hij 35 gulden als een tegemoetkoming in de kosten.

Financiering van de Johannesklok

Uit het rekeningenboek van de kerkmeester wordt duidelijk dat de aanschaf van de klok in 1657 grotendeels door dominee Hidding is gefinancierd, al betreft het natuurlijk wel een lening waarover ook rente wordt betaald. We lezen onder meer: 'Anno 1659 die pastoorsche [de weduwe van Hidding; BB] weder gelanckt 20 guldens 1 stuiver die haer zalige man tot Amsterdam we-

gens die klocken rente betaelt hadde anno 1658 den 27 september F 20-1-0' en 'Anno 1660 den 28 oktober de weduwe Hiddinck betaelt een jaer renten verschenen anno 1661 den 27 september van 350 guldens capitaal met F 17-10-0.' Ten slotte: 'Anno 1662 den 27 september vrou Hiddincks gelost een capitael van 350 guldens tot die klocke opgenomen ende een weder opgenomen 300 guldens, compt 50 minder ende F 17-10-0 rente 't samen F 67-10-0.' De dominee heeft dus bij de aanschaf van de klok een lening verstrekt van 350 gulden. In 1662 wordt die aan zijn weduwe afgelost, waarvoor nu 300 gulden wordt geleend bij Gerhard Voorne. En er liep al een lening van 1000 gulden bij deze familie. In 1664 wordt de lening op de klok afgelost: 'Anno 1664 den 8 september ontfangen alsoodaenige 300 guldens capitael als tot de clocke was opgenomen met de rente van anno 1664 gelosstet ende betaelt F 315-0-0.'

Het echtpaar Hidding-Voltelen

Blijkbaar heeft het echtpaar Hidding-Voltelen wel wat geld te besteden. Verdiend een predikant in de 17de eeuw dan zo veel? Dat is niet echt het geval.

In een proefschrift over de sociale positie van de gereformeerde predikanten schrijft G. Groenhuis hier uitvoerig over.[18] Ik citeer: 'Er blijken belangrijke verschillen in beloning te hebben bestaan. In de eerste plaats tussen de traktementen in de steden en op het platteland, maar ook tussen de salarissen onderling in beide genoemde groepen. Een aantal dorpspredikanten heeft het de gehele eeuw door moeilijk gehad, de stedelijke dienaren daarentegen hebben heel behoorlijke salarissen genoten. De plattelandspredikanten stonden duidelijk lager in de vermogens- en inkomstenhiërarchie. De overwegend lage traktementen op het platteland maakten het de dorpspredikant ook niet gemakkelijk enig bezit te vergaren. Hun salaris plaatste de plattelandspredikanten in de groep waartoe ook de beginnende secretaris van de stad en de vaandrig in het leger behoorden, de groep van jonge functionarissen. Heel vaak werden de traktementen echter te laat uitbetaald.'

Dominee Hidding houdt dus jaarlijks niet veel over om te sparen, te beleggen of om te lenen aan de kerkmeester. Een meer voor de hand liggende optie is te denken aan een bepaald familiekapitaal dat aanwezig is. Voor zover ik kan nagaan zijn er geen redenen om aan te nemen dat de familie Hidding bijzonder welgesteld is geweest. De verschillende generaties predikanten zijn alle plattelandspredikanten en ook kom ik geen 'aangetrouwden' van goeden huize tegen. Het doorzoeken van verschillende archieven levert geen aanwijsbare bezittingen, transporten, erfenissen of leningen op. Ik vermoed dat een eventueel familiekapitaal(tje) afkomstig is van de domenees-

vrouw, Anna Voltelen. De voorouders en familie van haar worden vrij uitgebreid beschreven op een webpagina over de familie Voltelen.[19] Ik krijg de indruk dat deze familie van stand is geweest en zeker ook niet onbemiddeld. Er wordt geschreven: 'In totaal zijn minstens 15 predikanten bekend in het geslacht Voltelen, ook een teken dat deze familie in goeden doen was.'
De familie Voltelen wordt tevens beschreven in het tijdschrift *De Nederlandsche Leeuw*.[20] Hierin wordt onder andere genoemd dat Catharina Voltelen, een zus van Anna, rond 1653 (gehuwd, maar kinderloos) komt te overlijden. Haar man is universeel erfgenaam, hoewel zij nog wel 1000 carolusguldens vermaakt aan haar broer en twee zussen. Voor mij is duidelijk dat de familie Voltelen méér van stand is dan de familie Hidding. Hier voegen we de volgende opmerking van G. Groenhuis nog aan toe: 'Het predikantschap genoot zowel ten plattelande als in de stad maatschappelijk aanzien. Dominees van soms zeer lage afkomst waren niettemin aanvaardbare huwelijkspartners voor dochters van redelijk welgestelde burgers uit de middengroepen en soms zelfs voor regentendochters.'
Ten slotte wil ik nog opmerken dat het best opvallend is dat Anna, wanneer zij weduwe is geworden, jarenlang recht heeft op het pensioen voor predikantsweduwen. Vermogende predikantsweduwen hadden dat recht echter niet. Hier blijkt uit, dat pensioen niet beschouwd werd als een sociaal recht, maar als een vorm van liefdadigheid. En hier blijkt natuurlijk ook uit, dat het echtpaar Hidding-Voltelen wel geld (over) heeft gehad om aan de kerkrentmeester te lenen, maar dat we niet hoeven te denken dat ze daarom direct als 'vermogend' kunnen worden aangemerkt.

Contribuanten

De inwoners (de Kerspelluyden) moeten de klok eigenlijk opbrengen. Zij worden verdeeld in twee groepen, namelijk 'die van Isselmuiden ende die van Graffhorst'. Hoewel we deze donaties niet echt kunnen herleiden in het rekeningenboek, lijkt het erop dat de meeste inwoners gedwee betalen. Behalve dan de bewoners van Oosterholt. Zij hebben na ruim tien jaar nog niet betaald: 'Die van Isselmuiden uit haer middel 150 gulden ende die van Graffhorst gelick 150 guldens.' In de kantlijn staat genoteerd: 'Staet hier te noteren dat die van Oosterholt tot noch toe niet een stuyver tot de clocke hebben gegeven; actum den 1 juni 1670.'
Niet helemaal duidelijk is wat de klok uiteindelijk heeft gekost. Misschien was het 450 gulden. De dominee heeft in ieder geval 350 gulden betaald. Ook is er 100 gulden kerkgeld gebruikt, blijkens de notitie: 'tot die klocke vant kerckengelt betaelt F 100-0-0'. Is 450 gulden veel voor een klok? Van

Hemony is bekend dat hij de volgende prijzen hanteerde: klokspijs kost 17 stuivers per pond en 1 pond is 0,494 kg. Johannes weegt 570 kg, dat is 1154 pond. Alleen al aan klokspijs komen we op 980 gulden. Deze klok zou dus in een nieuw te leveren carillon (inclusief arbeidsloon) meer dan 1000 gulden hebben moeten opbrengen. We kunnen daarom gerust stellen dat François Hemony het schappelijk heeft gedaan! Dit neemt echter niet weg, dat klokken wél onredelijk dure dingen waren.
Ter illustratie: Mevrouw van der Weel schrijft in haar boek over de Hemony's: 'Een reis naar Kampen en het bij stemmen van drie klokken aldaar had de stad in het jaar 1662 vierhonderd gulden gekost. In die tijd iets meer dan een jaarsalaris van een geschoolde handwerksman.'[21] In 1657 bedraagt het jaarloon van dominee Hidding 500 gulden.[22]
Om kosten en waarden van rond 1650 met nu te vergelijken zullen we de kosten en waarden van 1650 met een factor in de orde van grootte van ongeveer 150 moeten vermenigvuldigen.

Intermezzo. Bijna drie eeuwen luiden
Sinds 1657 hangt Johannes bijna drie eeuwen heel plichtsgetrouw in de toren van de dorpskerk te IJsselmuiden zijn werk te doen. Tot de Tweede Wereldoorlog heeft hij 'zonder mankeren' op allerlei momenten geluid. Uiteraard hebben de klokken van IJsselmuiden zondag aan zondag het kerkvolk naar het aloude bedehuis geroepen. We gaan ervan uit dat het altijd al de gewoonte geweest is om een bepaalde tijd vóór aanvang van de eredienst de beide klokken te laten luiden op alle zon- en feestdagen, gedenkdagen, bid- en dankdagen en bij trouwdiensten. Verder zijn er diverse gebruiken en tradities te noemen, hoewel vele hiervan met de Reformatie zijn afgeschaft. Allereerst denken we aan het 'driemaal daags luiden', wat hoogstwaarschijnlijk ook in IJsselmuiden gebeurde. Dit wordt aangeduid met de term 'tijdluiden'. Horloges bestaan nog niet en andere uurwerken zijn niet algemeen beschikbaar. Op de zes werkdagen wordt dan om 09:00, 12:00 en 18:00 uur geluid en misschien ook wel om 21.00 uur. Er wordt in dat geval gesproken over de papklok: tijd om pap te eten en naar bed te gaan. Ook kennen we al vele eeuwen het luiden bij overlijden en begrafenissen. Hoewel de klok bij een overlijden van oudsher werd geluid om boze geesten te verdrijven, luidt de kerk al eeuwen de klok om op waardige wijze afscheid te nemen van één van haar gemeenteleden of dorpsgenoten. Op diverse plaatsen is het nog steeds gebruikelijk om de overledene te verluiden (of beluiden, overluiden, uitluiden). De bijbehorende tradities zijn per plaats verschillend en van de

IJsselmuiden; tekening van W. Hekking Jr., gravure van A. Kunz. Tweede helft 19de eeuw.
Collectie: Bertil Brink.

tradities alhier is nagenoeg niets bekend. Ze zijn in ieder geval al vele jaren geleden afgeschaft. Bij begrafenissen wordt nog wel altijd de grote klok geluid. Vreemd is dat er bij Protestantse kerken meestal vóór de aanvang van een rouwdienst geen klok wordt geluid en de gemeente dus niet opgeroepen wordt. Wij luiden, tot op de dag van vandaag, alleen de grote klok, ongeveer tien minuten vanaf het moment dat de overledene het uitvaartcentrum of de kerk wordt uitgedragen en de stoet zich naar de begraafplaats begeeft.

Luiden bij bijzondere gebeurtenissen

Ter gelegenheid van bijzondere gebeurtenissen laat de kerkmeester van IJsselmuiden de klokken van de kerk op zijn kosten luiden, zo lezen we in de kerkelijke administratie.[23] Te denken valt aan: proclamaties, executies, overwinningen en vredesafkondigingen, gebeurtenissen met betrekking tot het Huis van Oranje en begrafenissen van aanzienlijke personen. Men betaalde hiervoor per man en per tijdsduur. Enkele voorbeelden van het luiden van de klok die we in de rekeningen tegen komen zijn:

'1667 - Over t' luyden van de victorie bij Chattam
overwinninge 10 kannen bier betaelt F 1-10-0
Den 28 dito dieghene die de clocke hadde gheluyt als
die generaele victorie wiert geviert F 1-10-0'

De Tocht naar Chatham was een succesvolle Nederlandse aanval onder het bevel van admiraal Michiel de Ruyter op de Engelse oorlogsvloot in juni 1667 tijdens de Tweede Engels-Nederlandse Oorlog.

'Den 25 September 1678 gegeven van 't klokken luiden
voor de vrede met Frankrijk F 2-13-0'

Bedoeld wordt het vredesverdrag dat op 10 augustus 1678 in Nijmegen gesloten werd tussen de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën en Frankrijk.

'Voorts mede geconvenieert de rekeninge van de
onderscholtis Cortelinck over het luyden der clocke
wegens het versterf van de coninginne van Engelandt F 34-12-0'

Maria II (1662-1694) regeerde als koningin over Engeland en Ierland, samen met haar man en neef, Koning-stadhouder Willem III, die alleen verder regeerde toen zij stierf in 1694.

'Den 25 oktober 1695 aen Johannes in de Nieuwe Wech
voor de luiders van de klocke over de overwinninge van
Namen F 1-10-0'

Willem III wist in 1695, zij aan zij met de Zuid-Nederlandse landvoogd Maximiliaan Emanuel van Beieren, in september de belangrijke vestingstad Namen te veroveren.

Ook werden klokken dikwijls voor allerhande, niet-kerkelijke zaken gebruikt: als waarschuwing voor brand, storm of ander naderend onheil, voor de rechtspraak of als poortklok bijvoorbeeld. Ik wil hier nog twee oude tradities noemen. In de nacht van oud en nieuw wordt om middernacht ongeveer een kwartier lang met beide klokken geluid. Elk jaar weer een bijzondere ervaring om dwars door al het geknal en gefluit en in de verte toeterende schepen aan de IJsselkade onze beide klokken te horen beieren. Ook bijzonder

is het om te mogen luiden wanneer een beroepen dominee het beroep naar Hervormd IJsselmuiden-Grafhorst heeft aangenomen. Op deze manier wordt gemeenteleden de (positieve) beslissing van de dominee bekend gemaakt én geven wij uiting aan onze vreugde en dankbaarheid. Deze gebruiken worden van koster op koster doorgegeven, maar onbekend is wanneer hier mee is begonnen. Tenslotte: sinds de invoering van de 4 mei herdenking wordt er met de grote klok geluid. Het luiden begint om kwart voor acht tot een halve minuut voor acht, zodat het om acht uur volkomen stil is.

Wel en wee van Johannes na 1657

Over de levensjaren van Johannes tot aan de Tweede Wereldoorlog is niet heel veel te vertellen. In de rekeningenboeken komen we hooguit diverse vermeldingen tegen die ons leren dat er van tijd tot tijd onderhoud wordt gepleegd en reparaties worden uitgevoerd. Het meest komt de aankoop van nieuw klokkentouw voor, want de touwen, die tijdens het luiden vaak langs de binnenmuur van de toren schuren, slijten vrij snel. Gezien de diepe sleuven die we in de muur van de toren aantreffen, kan dit ook haast niet anders. Elk jaar wordt de koster betaald voor het smeren van de klokken. Verder treffen we bijvoorbeeld aan:

'1673: Die klepel uyt de klock gevallen weder een nieuwe leer gemaakt	F 1-10-0
1686: Den 2 April aan de salomaker betaald voor een nieuwe riem in de klok	F 2-8-0
1699: Den 28 november voor een nieuwe rijm aen de klepel in de klocke	F 2-0-0
1727: Aan Clamer Vriese betaald wegens gelevert ijzerwerk en touw tot de klok	F 1-13-8
1734: Aan Jan Oostenrik betaald voor het maken van een riem in de klok	F 1-4-0'

In een speciale instructie voor de koster, opgemaakt in 1760, lezen we onder andere: 'Hij zal genieten volgens oude gewoonte van een dode in de kerk wordende begraven voor driemaal te luiden 1 gulden en 16 stuivers; voor het luiden over een dode op kerkhoff wordende begraven 18 stuivers; voor het luiden over een kind op het kerkhoff wordende begraven 6 stuivers en over diegeene die van de diaconie zijn onderhouden zal deselve verpligt sijn te moeten luiden gratis sonder daarvan iets te pretenderen. Voor het klokke smeeren ontvangt hij 3 gulden en 12 stuivers.'[24]

Een nieuwe kleine klok I

Op de leeftijd van ruim vijftig jaar krijgt Johannes een andere 'gesprekspartner'. De kleine klok, die naast hem in de toren hangt, wordt in 1700 (of kort daarna) vervangen door een nieuwe klok. Het klokje is in het jaar 1700 gegoten. Officieel door het bedrijf van G. Schimmel te Deventer, maar het staat op naam van J. Knuise te Amsterdam. De diameter is 399 mm en de slagtoon c3.

De Knuise-klok. Foto: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Ruim 200 jaar luiden beide klokken als twee op elkaar afgestemde broers in de toren van IJsselmuiden. Ná 1912 en vóór 1939 wordt de kleine klok namelijk gedemonteerd, vermoedelijk vanwege de bouwvallige staat van de klokkenstoel. In de periode 1938-1946 is het klokje volledig buiten beeld en daarna belandt hij in het depot van de Gemeente IJsselmuiden. Van 1962 tot en met 1970 wordt hij in bruikleen gegeven aan de Gereformeerde Kerk voor het nieuwe kerkgebouw aan de Dijkgraafstraat. Daarna wordt de klok opnieuw in het depot opgeslagen. In 1993 mag de inmiddels bijna 300 jaar oude Knuise-klok gaan luiden in de toren van De Hoeksteen.[25] In het boekje over het ontstaan van de Hoeksteengemeente staat: 'Financiële meevallers [begin 1993; BB] maken zelfs de bouw van een toren mogelijk. En voordat nog maar één spade de grond is ingegaan voor de nieuwbouw, is er een heuse luidklok in bruikleen toegezegd door B. en W. van IJsselmuiden. Een oecumenische klok, die ook al gehangen heeft in de toren van de Dorpskerk en in de toren van De Bron. De aandrijfmotor wordt later geschonken door de Rooms-Katholieke kerk.'[26]

In het jaar 1798 verandert er dan wel niets aan de toren en aan de klokken, maar toch vindt er een belangrijke gebeurtenis plaats. In dat jaar legt de Wetgevende Vergadering van de Bataafsche Republiek namelijk in het Additioneele Artikel 6 van de Staatsregeling van 1 mei 1798 vast dat voortaan alle kerkgebouwen opnieuw moeten worden verdeeld onder de verschillende lokale kerkgenootschappen. Maar, zo werd nadrukkelijk bepaald, 'de torens aan de Kerkgebouwen gehegt, benevens de Klokken, met derzelver

Fragment uit een schetsboek van Haasloop Werner. 1846. 'De toren is aan elke zijde van drie platte paneelen met lancetvormige waterlijsten en het bovenste met een rondboog bommelgat (galmgat) voorzien. Dezelve is met een lage spits gedekt en bevat twee klokken.'
Foto genomen uit een schetsboek welke zich bevindt in het HCO te Zwolle, toegang 269.1 inv.nr. 18.

huisingen, worden verklaard, eigendommen te zijn en te blijven der Burgerlijke Gemeenten, staande ten allen tijde onder dezelver beheering en onderhoud'. De reden was dat torens een militaire functie konden vervullen als uitkijkpost en bij calamiteiten, zoals hoog water, was de toren een hoge, droge schuilplaats. Vanaf dit moment zorgt dus niet langer de Hervormde Kerk, maar de gemeente IJsselmuiden voor de toren en voor alles wat zich hierin bevindt. Het luiden en het smeren van de klokken blijft de koster doen, maar wat dit werk betreft is hij nu werknemer van de gemeente. De gemaakte onkosten vinden we nu terug in de boekhouding van de gemeente IJsselmuiden, hoewel er in de bewaard gebleven jaarrekeningen maar één post is terug te vinden waarin deze kosten zijn opgenomen en dat is de post 'onderhoud gebouwen'. Over de periode 1798-1940 is dientengevolge niets bekend en ook niets bijzonders te vermelden.

De Tweede Wereldoorlog breekt aan: klokkenroof

Als de Tweede Wereldoorlog aanbreekt gaat er van alles veranderen. In *Ons Kerkblad* staat al op 13 juli 1940 een berichtje over het luiden van de klok. 'Aan de gemeente wordt meegedeeld dat de Kerkklok des Zondags voortaan niet meer kan geluid worden, ter voorkoming van verwarring bij 't eindigen van luchtalarm. Men zorge dus op tijd ter kerk te zijn.'[27] De luchtbeschermingsdienst heeft bevolen dat de klokken moeten zwijgen. Het sein 'luchtalarm geëindigd' zal worden gegeven door het luiden van de kerkklokken. Het zal dus verwarring wekken, wanneer ook op andere tijden de klokken luiden.
De Instructie voor de Kerkbesturen luidde als volgt:[28]

> Artikel 1. In tijden van spanning, in het algemeen wanneer dit door den Burgemeester wordt gevorderd, doen de kerkbesturen aan den commandant van de Luchtbeschermingsdienst opgave van naam en adres en eventueel telefoonnummer van den door het bestuur aangewezen persoon, belast met de bediening van de kerkklok (luidklok).
> Artikel 2. Na ontvangst van het sein 'LUCHTGEVAAR GEWEKEN', te geven door of vanwege den Commandant van den Luchtbeschermingsdienst, doet de persoon, belast met de bediening der luidklok, deze gedurende langen tijd (5 minuten) in werking stellen.
> Artikel 3. De kerkklokken (luidklokken) mogen ter voorkoming van valsch alarm en de gevolgen daarvan, voor geen andere doeleinden worden geluid dan voor het geven van het in artikel 2 bedoelde signaal.

Klokken die moeten zwijgen, dat is tegennatuurlijk. Maar klokken die worden geroofd en gebruikt voor andere doeleinden, dat is eigenlijk onverteerbaar. In de oorlog vindt helaas een enorme klokkenroof plaats. Ten behoeve van de oorlogsindustrie vorderen de Duitsers veel goederen en producten uit de bezette landen en zij hebben vooral veel belangstelling voor metalen voorwerpen, variërend van melkbussen tot complete inventarissen van fabrieken. Tot groot verdriet van kerkelijk Nederland worden tussen oktober 1942 en september 1943 zelfs de klokken uit kerktorens gehaald. De klokken zijn zo geliefd bij de bezetter, omdat de legering van het metaal (tachtig procent koper en twintig procent tin) dezelfde samenstelling heeft als die van het metaal waarvan kanonnen worden gegoten. Voor de Nederlandse overheid komt de klokkenvordering tijdens de jaren van bezetting niet als een complete verrassing. Onder leiding van de Rijksinspecteur voor Bescherming van Schatten van Kunst en Wetenschap, dr. J. Kalf, is er al in 1939-1940 een inventarisatie van alle klokken in Nederland gemaakt. Voorgesteld

wordt dat in ieder geval zullen moeten worden gespaard: klokken van vóór 1500, klokken van François en Pierre Hemony en een keuze uit de klokken van Geert van Wou. Deze klokken worden gemerkt met een wit geverfde letter M van Monument en vlak bij de klok moet duidelijk zichtbaar een document in vier talen worden opgehangen. Andere klokken zijn door de Inspectie Kunstbescherming ingedeeld in typen voorzien van een stempel A, B of C. De typen A en B hebben geen schijn van kans dat ze mogen blijven hangen, klokken van het type C krijgen soms het voordeel van de twijfel gezien hun historische waarde. Onze Johannes had als Hemony-klok overduidelijk de kwalificatie M in plaats van C moeten hebben, maar dat is om onbegrijpelijke redenen niet gebeurd. Wat daarnaast ook een groot raadsel blijft, is het feit dat de Knuise-klok in de inventarisatie niet is opgenomen. Waarschijnlijk is dit klokje nooit in welke beschrijving dan ook genoemd en is men niet op de hoogte geweest van zijn bestaan. Als er door medewerkers van dr. Kalf al een bezoek aan de toren is gebracht, wat lang niet zeker is, dan hebben zij het klokje daar niet aangetroffen.
Wat is er eigenlijk wél gebeurd? In het archief van de Gemeente IJsselmuiden zijn allerlei documenten bewaard gebleven die te maken hebben met de klokken van de verschillende dorpskernen.[29] Hieronder volgt een bloemlezing uit deze stukken.

De vordering
Op 24 juli 1942 wordt door De Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk een brief verstuurd aan alle colleges van Kerkvoogden met informatie over de op handen zijnde klokkenvordering. Men wordt verzocht dit schrijven eventueel door te zenden aan de eigenaar van de klok, want in veel gevallen (ook in IJsselmuiden) is de burgerlijke gemeente eigenaar. In deze brief wordt men er toe aangespoord te onderzoeken of de klok(ken) historische- of kunstwaarde heeft. In dat geval, of in geval van twijfel, dient men daarvan opgave te doen bij het secretariaat. Dat zal dan alles in het werk stellen om vordering te voorkomen. Heeft de klok geen waarde en komt hij daarom wel in aanmerking voor vordering, dan wordt de Kerkvoogdij verplicht om toegang te verlenen tot de kerk en zich niet te verzetten.
Zeven dagen daarna schrijft de burgemeester van IJsselmuiden, jhr. mr. M.L. Quarles van Ufford, het secretariaat van de Synode een brief met de mededeling dat de gemeente de torens van IJsselmuiden, Zalk en Wilsum in eigendom heeft en dat zich in deze torens klokken met historische waarde bevinden ‘en als zoodanig opgegeven aan het voormalig departement van

onderwijs, kunsten en wetenschappen'. Beleefd vraagt hij maatregelen te nemen, opdat de klokken van vordering worden vrijgesteld.
Op 20 november 1942 komt er een schrijven binnen van de Commissaris der Provincie Overijssel, met de mededeling dat er zal worden overgegaan tot de vordering van klokken. De klokken, gemerkt met de letter M, zullen worden gespaard en alle overige klokken worden ingedeeld in drie categorieën, naar gelang hun oudheidkundige waarde. Deze klokken worden alle tegelijk afgevoerd naar een opslagplaats. Een week later krijgt de burgemeester van IJsselmuiden bericht dat hij voor klokken met een historische waarde (alsnog) een kort rapport kan opsturen, 'waaruit duidelijk de noodzakelijkheid van behoud blijkt'.
Naar aanleiding van deze berichten antwoordt de burgemeester dat er naar zijn mening één klok in zijn gemeente gespaard moet blijven en wel de klok uit de toren van de Hervormde Kerk van Wilsum. Deze klok is niet voorzien van de letter M, 'doch bezit zoodanige historische waarde, dat vordering ervan een belangrijk verlies zou beteekenen'. Hij smeekt of deze klok van vordering mag worden vrijgesteld. Tegelijkertijd doet de burgemeester een schrijven de deur uitgaan richting de hoofdinspecteur voor de bescherming van de bevolking tegen luchtaanvallen. Hij heeft namelijk in de krant gelezen, dat klokken die gebruikt worden ten behoeve van de luchtbescherming worden vrijgesteld. Hij schrijft dat in zijn gemeente in de verschillende dorpen en buurtschappen het signaal 'luchtgevaar geweken' wordt gegeven door het luiden der klokken en baseert daarop zijn verzoek de klokken uit de torens van de kerken te IJsselmuiden, Wilsum, Zalk en Kamperveen vrij te stellen van vordering. De hoofdinspecteur antwoordt op deze brief dat er door de Duitse autoriteiten is bepaald dat in iedere gemeente een kleine klok (ten hoogste 100 kilo) als alarmklok mag worden aangewezen of aangevraagd. Hij adviseert de burgemeester een verzoek in te dienen om voor de vier dorpen een alarmklok aangewezen te krijgen.
Op 2 december dient de burgemeester nog een verzoek in. Bij nader inzien probeert hij nu ook de klok uit de toren van de Hervormde Kerk van Zalk te redden vanwege een (door hem niet goed te bepalen) historische waarde. Opvallend is dat de klok in de toren van IJsselmuiden juist niet op waarde wordt geschat. Niemand heeft in de gaten dat deze Hemony-klok, in tegenstelling tot de andere, de letter M echt verdient. Er wordt nog wat heen en weer geschreven. Burgemeester Quarles van Ufford verzoekt een ieder bij wie hij maar terecht kan om de klokken te sparen, vanwege hun historische waarde en zeker ook omdat ze gebruikt worden als alarmklok.

Op 22 januari 1943 komt er bericht van het provinciaal bestuur van Overijssel met een lijst van alle klokken die zullen worden gevorderd. Deze brief eindigt met de opmerking: 'teneinde sabotage (beschadiging werktuigen en vrachtauto's) en als gevolg daarvan ongevallen of beschadigingen van gebouwen te voorkomen, dient voor politietoezicht zorg te worden gedragen. Aan predikanten ware mede te deelen, dat zij zich van het verwekken van agitatie onder de bevolking dienen te onthouden'. De klok van Kamperveen (40 kilo) mag blijven hangen. De burgemeester kan aangeven of men prijs stelt op het ontvangen van een klok uit een andere gemeente die als alarmklok kan dienen en dat doet hij de volgende dag dan ook meteen. Ook schrijft hij die dag de predikanten aan, met de boodschap die hij meekreeg betreffende het verwekken van agitatie én met de droevige mededeling dat zijn 'vele pogingen om de klokken in de gemeente van vordering vrijgesteld te krijgen helaas zonder resultaat zijn gebleven'.
De Inspecteur Kunstbescherming verzoekt de burgemeester op 23 februari 1943 van elke klok een registratiekaart in te vullen en op te sturen, in verband met het feit dat er nog enige belangrijke klokken kunnen worden gered. Dat doet de burgemeester onmiddellijk, met nogmaals het verzoek om te bevorderen dat de klokken van Wilsum en Zalk van vordering vrijgesteld mogen worden. En zo blijft het een heen en weer slingeren tussen hoop en vrees.
In het archief bevinden zich drie 'werkbonnen', getekend door aannemer Meulenberg, waarop is aangetekend dat de klokken van IJsselmuiden, Wilsum en Zalk zijn weggenomen.[30] Verder nog een brief van de burgemeester waarin hij het heeft over de herstelwerkzaamheden en de daar bijhorende onkostenvergoeding in verband met het verwijderen van de klokken uit de drie torens.
Johannes, de grote Hemony-klok van IJsselmuiden, is op de koude, maar zonnige zaterdag 6 maart 1943 in opdracht van de bezetter uit de toren gehaald en in eerste instantie afgevoerd naar Meppel. Op 16 maart 1943 wordt (nogmaals) in een overleg besloten dat onder andere alle Hemony-klokken behouden moeten worden. Tien dagen daarvoor is onze Hemony-klok echter al weggenomen. Inmiddels is er een extra keuringscategorie bijgekomen waaraan als classificatie de letter P wordt toegekend, wat staat voor Prüfung. Deze worden opnieuw aan een selectie onderworpen. Ook Johannes hoort daarbij. Hij wordt dus niet direct opgeslagen en klaargezet voor vervoer naar Hamburg, maar nog eens aan een kritisch onderzoek onderworpen.
In *Klokkenvordering 1942-1943* van H.J. van Nieuwenhoven staan nagenoeg alle Nederlandse klokken vermeld aan de hand van de vooroorlogse inventari-

Opslag van gevorderde kerkklokken in de haven van Hamburg. Bundesarchiv, Bild 183-H26751; genomen van www.wikipedia.nl

satie met daarbij enige informatie over de vordering. Bij IJsselmuiden staat het volgende vermeld:

> IJSSELMUIDEN, Gemeente IJsselmuiden - Hervormde Kerk IJsselmuiden. Gieter: F. Hemony. Gietjaar: 1647. Diameter: 95 cm. Gewicht 570 kg. Registratienummer: 8-C-114.P. Uitgenomen: 6-3-1943. Vervoerd naar: Meppel
>
> Opschrift: F HEMONY M F A 1647. LAUDATE DOMINUM IN TYMPANO ET CHORO. LAUDATE EUM IN CORDIS ET ORGANO.

Het registratienummer betekent dat de bedoelde klok afkomstig is uit Overijssel (nummer 8), voor de oorlog gemerkt is met de letter C en in deze reeks nummer 114 kreeg én dat de klok in een later stadium (1943) gemerkt wordt met de P (Prüfung). Deze klok is in de opslagplaats opnieuw op zijn historische of andere waarde beoordeeld.

Rond 1 mei 1943 is de organisatie van de klokkenroof zo goed als voltooid. De klokken staan overal opgeslagen, vanuit de noordelijke provincies eerst in Steenwijk en later in Giethoorn. P-klokken uit Friesland, Groningen, Drenthe en Overijssel worden (apart) opgeslagen in Meppel. Ook onze Hemony-klok, inmiddels geregistreerd als P-klok, is vervoerd naar Meppel. Op één en dezelf-

de dag (6 april 1943) zijn de klokken van Wilsum en Zalk uit de torens gehaald. Beide klokken zijn gelukkig ook geregistreerd als P-klok en gaan daarom Johannes gezelschap houden in Meppel. De burgemeester steekt nog de nodige energie in het veiligstellen van met name de klok van Wilsum. Ook de gemeentearchivaris van Kampen, mevrouw Clara Welcker, wordt hiervoor ingeschakeld. Op de opslagplaats worden nog verschillende foto's van de Wilsummer klok gemaakt. Na de vordering zal de oorlog nog ruim twee jaar voortduren. Vanuit de Nederlandse opslagplaatsen worden de klokken per trein of per boot naar Hamburg getransporteerd, waar ze zullen worden omgesmolten. Deze transporten verlopen niet zo voortvarend als gepland. Allerlei medewerkers en ambtenaren zorgen voor veel vertraging, om zodoende nog klokken te kunnen redden en de Duitse bezetters (zo onopvallend mogelijk) tegen te werken. Dit heeft tot gevolg dat in september 1944 slechts 55 procent van de gevorderde klokken daadwerkelijk is afgevoerd.
In de toren van de IJsselmuider dorpskerk hangt vanaf eind mei 1943 een geleende klok, afkomstig uit het Groningse Muntendam, die bij luchtgevaar dienst moet doen als alarmklok. Voor de dorpskernen Wilsum en Zalk is er blijkbaar geen klokje beschikbaar. In Muntendam heeft de NSB-burgemeester Willem Pot er ook alles aan gedaan om hun klok van vordering vrijgesteld te krijgen. Hij schrijft: 'In de gemeente is slechts één klok aanwezig. Deze dient niet alleen voor alarmdoeleinden, doch wordt ook 3 maal per dag eventjes geluid en wel om 8 uur v.m., 12 uur en 18 uur n.m. Dit luiden gebeurt om de tijd aan te geven, daar hier in de geheele gemeente geen openbaar uurwerk is.'[31]
Maar helaas, op last van de Duitsers moeten alle kustprovincies 'gezuiverd worden van luidklokken'. Alle klokken, zonder enige uitzondering, worden verwijderd. De M-klokken worden in een andere provincie opgeborgen en veel kleine klokken uit Groningen gaan dienst doen in diverse kerktorens in Overijssel.

De oorlog is voorbij - zet 'm op Janus...
Intussen is de burgemeester van IJsselmuiden, de heer Quarles van Ufford, in november 1943 door ziekte geveld. In maart 1944 overlijdt hij. De honneurs worden waargenomen door locoburgemeester G.A. van Engelen. Onmiddellijk na de oorlog stuurt de waarnemend burgemeester een brief en een foto aan de Rijksdienst met het verzoek goed uit te kijken naar de klok van Wilsum, omdat deze 'volgens verkregen inlichtingen' nog in Meppel zou zijn. Al op 4 juni 1945 komt er een reactie. Het is gebleken dat alle klokken uit Meppel zijn vervoerd naar Groningen, maar daar zijn slechts 393

klokken achtergebleven. 'Hierbij zijn maar een drietal klokken uit Overijssel (de Uwe niet). Alle overige klokken zullen wel naar Duitsland zijn vervoerd.' Bekend is dat de meeste klokken uit Meppel begin 1945 op een werf in de haven van Hamburg-Wilhelmsburg terecht zijn gekomen. Men belooft echter alle mogelijke moeite te zullen doen om de klokken terug te krijgen.
In Hamburg waren twee fabrieken waar de klokken via elektrolytische weg werden omgesmolten. Het waren de Norddeutsche Affinerie en de Zinnwerke Wilhelmsburg, die beide al eens gebombardeerd waren. In totaal werden er vanuit heel Europa ongeveer 90.000 klokken naar Hamburg versleept, waarvan er zo'n 75.000 omgesmolten werden. Naar schatting zouden er aan het einde van de oorlog tussen de 10.000 en 16.000 klokken ontsnapt zijn aan de smeltovens. Na uitgebreid en soms jarenlang durend identificatiewerk keerden de meeste klokken weer terug naar de plek van herkomst.
Op 4 december 1945 komt er heel goed nieuws. De klokken van IJsselmuiden, Wilsum en Zalk zijn alle drie gered en gevonden. Ze bevinden zich reeds in Groningen, schrijft de Inspecteur Kunstbescherming. Ze zijn uit Duitsland 'teruggekeerd', dus onze klokken zijn inderdaad erg dicht 'bij het vuur' geweest...! De dienst zal zorgen voor het terugbrengen van de klokken, al kan dit even duren. De kosten voor het vervoer en het terughangen komen voor rekening van de eigenaar, maar die neemt dat graag op zich.
De krant *Strijdend Nederland* van 7 december 1945 vermeldt: 'De klokken van IJsselmuiden, Wilsum en Zalk terecht. De Inspecteur voor de Kunstbescherming, verbonden aan het Rijksmuseum Twente heeft het gemeentebestuur van IJsselmuiden goed nieuws gezonden. De door de Duitschers geroofde klokken uit de torens zijn terecht. Ze zijn opgespoord en bevinden zich thans in Groningen. Pogingen worden in het werk gesteld om ze zoo spoedig mogelijk naar hun oude plaatsen te transporteeren. Hiermede zal eenigen tijd gemoeid zijn, maar misschien, als het meeloopt zullen zij over IJsselmuiden het nieuwe jaar weer kunnen inluiden.'
Op 12 december schrijft Van Engelen aan de Kerkvoogdij van Muntendam dat zij haar klok terug kan verwachten. Het lijkt hem wenselijk dat, wanneer onze klok wordt ingehangen, het klokje van Muntendam wordt afgenomen en door dezelfde vervoerder wordt teruggebracht 'ten einde de kosten voor U zoo gering mogelijk te doen zijn...'.
Waarschijnlijk heeft men bij nader inzien geen zin om langer te wachten dan nodig is. We kunnen de klokken natuurlijk ook zelf wel ophalen, heeft Van Engelen vast gedacht. En ook het terugbezorgen van het geleende klokje uit Muntendam kan niet veel langer wachten, want vanuit dit dorp is inmiddels

al (schriftelijk) aangedrongen op een spoedige overdracht. Op 21 december 1945 geeft de gemeentesecretaris, op officieel briefpapier van de Gemeente IJsselmuiden, de volgende machtiging af: 'Burgemeester en Wethouders van IJsselmuiden machtigen hierbij den heer Jurrie Jan Gerrit Bruins, wonende te Zalk A 85, tot het in ontvangst nemen van onderstaande kerkklokken, welke aan de gemeente IJsselmuiden toebehooren: 1. Klok uit de toren der N.H. Kerk te IJsselmuiden; 2. Klok uit de toren der N.H. Kerk te Wilsum.'
Wellicht is afgesproken dat de klokken kunnen worden afgehaald. De 32-jarige Jurrie Bruins wordt door Van Engelen gemachtigd de klokken in ontvangst te nemen.[32] In het archief komen we een briefje tegen, waarop J.A. Boer te Groningen verklaart op 22 december 1945 ontvangen te hebben van het gemeentebestuur van IJsselmuiden een kerkklok, afkomstig uit de toren van Muntendam. Dat betekent dus, dat Bruins op die dag in Groningen is geweest om het klokje van Muntendam af te leveren en onze klokken zoals afgesproken op te halen. Twee krantenartikelen bevestigen dit verhaal en geven zelfs nog wat extra informatie. De klok van Zalk wordt, hoewel niet door Van Engelen genoemd, ook 'naar huis gebracht'! De vervoerder van de drie klokken is H. van den Berg uit Wilsum.
In *Strijdend Nederland* van maandag 24 december 1945 verschijnt het volgende bericht: 'De oude klokken luiden het nieuwe jaar in. Het nieuwe jaar zal over Groot-IJsselmuiden worden ingeluid met de oude klokken uit de torens van IJsselmuiden, Wilsum en Zalk. De drie kerkklokken, die door de Duitschers waren geroofd om tot oorlogsmateriaal te worden omgesmolten, zijn Zaterdagmiddag door den vrachtdienst van v.d. Berg uit Wilsum teruggevoerd en zullen zoo spoedig mogelijk op hun oude plaatsen worden teruggebracht. Bij de Ned. Herv. Kerk te IJsselmuiden is hiermede hedenmorgen al een aanvang gemaakt. In de toren van Wilsum moeten nog enkele kleinere reparatiewerkzaamheden worden uitgevoerd. Op Nieuwjaarsdag zullen de eerste klokken-klanken vol diepen zin zijn. Zij zullen vertellen van het vrijheidsverlangen, dat in Nederland onverwoestbaar is, en van de gerechtigheid die zegeviert over het rijk der duisternis.'
Het *Kamper Nieuwsblad* van donderdag 27 december 1945 meldt: '- Zaterdag zijn de klokken van Zalk, Wilsum en IJsselmuiden weer "op hun basis teruggekeerd". Ze zijn uit Groningen gehaald, waar ze in onbeschadigde toestand werden aangetroffen. De klokken van Zalk en IJsselmuiden hebben met het Kerstfeest haar bronzen stem reeds weer laten hooren, tot groote blijdschap van alle dorpsbewoners.'
Zoals blijkt uit deze berichten gaat men heel voortvarend te werk en is men

op maandagmorgen 24 december onmiddellijk van start gegaan met het omhoog takelen en inhangen van 'onze Johannes' in de toren van de dorpskerk. Dat dit werk zeer voorspoedig verloopt, blijkt wel uit het bericht dat de klok één dag later, op Eerste Kerstdag 1945, zijn stem laat horen!
Begin januari verzoekt Van Engelen de Kerkvoogdij van Muntendam 42,14 gulden te betalen als aandeel in de vervoerskosten ('overeenkomstig de tarieven van de Autobevrachtingsdienst').
Omdat eerst de vernielde klokkenstoel gerepareerd moet worden, is de klok van Wilsum pas op donderdag 7 februari teruggehangen. Alle onkosten die worden gemaakt vanwege de reparaties en het terughangen van de drie klokken komen voor rekening van de gemeente IJsselmuiden. Hiermee wordt dan het hoofdstuk Klokkenroof afgesloten.
De genoemde 'vrachtdienst van v.d. Berg uit Wilsum' blijkt na enig speurwerk het bedrijf van Hendrik van de Berg 'van de spoorhuisjes aan de Kamperstraatweg' nabij het veer naar Wilsum te betreffen. Hendrik, geboren in 1891 te Kamperveen, is getrouwd met Cornelisje Immeker en landbouwer, karreman en koetsier van beroep. De jongste dochter, mevrouw C. Esenkbrink-van de Berg uit Lelystad, en kleinzoon Henk van de Berg uit Axel vertellen: 'Vader had voor de oorlog twee vrachtwagens. Toen er in de oorlog één door de Duitsers werd gevorderd, verstopte hij de ander bij een boer in de boomgaard. Na de oorlog kreeg hij deze weer aan de praat en kon zo als een van de eersten weer wat vrachtvervoer doen. De Ford TT (waarschijnlijk al wel zo'n 20 tot 25 jaar oud) was omgebouwd om op brandhout te kunnen rijden en had zodoende een houtgasgenerator die op de treeplank stond.' Het verhaal over het klokkentransport is in de familie Van de Berg wel bekend, maar men kent geen enkel detail. Jammer, want het zal wel een hele onderneming voor Hendrik en Jurrie zijn geweest om met zo'n barrel, lopend op brandhout, met slechts twintig paardenkrachten en een laadvermogen van maximaal 1 ton, drie klokken van samen 1728 kilo naar huis te slepen...!

De naoorlogse periode
We weten niet precies hoe lang Johannes ná zijn terugkomst in de toren van IJsselmuiden nog op de oorspronkelijke wijze heeft geluid. We gaan ervan uit dat er al vrij snel is besloten met het luiden te stoppen. In het *Nieuw Kamper Dagblad* van 29 december 1953 valt te lezen: 'De z.g. klokkestoel van de toren verkeert in een slechte toestand, die nodig om herstel vraagt. De zware Hemony klok zwaait reeds jaren niet meer in de klokkenstoel. In plaats dat de klok in beweging wordt gebracht, brengt men nu de klepel in bewe-

Een tragisch verhaal met een schoon einde. Strip in *Strijdend Nederland* van 4 januari 1946 van Joop Scheltens. Scheltens (1923-1993) was van beroep etaleur in Amsterdam; hij stamde uit een artistieke Kamper familie van gereformeerde huize (kleermakers, coupeurs, hoedenmakers).

ging, wat de klank niet ten goede komt. Waarschijnlijk is dit gedaan om de slechte toestand van de dikke eeuwenoude balken. Het is de hoogste tijd dat de torenspits aan een deskundige restauratie wordt onderworpen. Zou het dan tevens geen goede gelegenheid zijn een behoorlijk uurwerk in de toren aan te laten brengen?'

Toevallig in diezelfde week vermelden de notulen van de vergadering van Kerkvoogden en Notabelen: 'Notabel Zwep vraagt wanneer de toren van de kerk eens een beurt krijgt. Bij stormweer vallen de leijen er soms af, hetgeen gevaar voor het publiek kan opleveren. De voorzitter heeft één en ander het gemeentebestuur al eens kenbaar gemaakt, maar zegt toe dit bij gelegenheid nog eens te doen. Mochten er ongelukken gebeuren, dan is de Burgerlijke Gemeente verantwoordelijk.'[33]

Tijdens de Kerkvoogdijvergaderingen in 1949 en 1950 werd trouwens al opgemerkt dat de Gemeente plannen zou hebben de toren op te knappen en een uurwerk aan te brengen. De heren juichen deze plannen toe, maar de geschiedenis leert ons dat de meesten van hen de realisatie hiervan niet meer mee hebben gemaakt. Ouderen onder ons herinneren zich dat koster Felix in de jaren vijftig en zestig in het torenportaal aan twee touwen moet trekken, zodat de klepel heen en weer slaat tegen de grote klok. In deze jaren wordt er geen kleine klok geluid. Niemand kan zich trouwens herinneren de kleine Knuise-klok na de oorlog in de toren te hebben teruggezien. Op een gegeven moment duikt Johannes' kleine broertje weer op in het depot van de Gemeente. Hij mag van 1962 tot 1970 zijn werk doen in de sta-

De bewaard gebleven klepel waarmee koster Felix jarenlang heeft geklept.
Foto: Bertil Brink (2019).

len klokkentoren van de nieuwe Gereformeerde kerk aan de Dijkgraafstraat. Vergevorderde plannen in 1957/1958 voor de restauratie van de klokkenstoel en het aanbrengen van een uurwerk en vier wijzerplaten halen het niet vanwege ontbrekende financiële middelen. Er is dan al wel goedkeuring van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Diverse offertes zijn beschikbaar. In totaal zal dit ongeveer 8.500 gulden gaan kosten, maar zoveel heeft de

gemeente er in de financieel zware jaren van wederopbouw niet voor over.
Tien jaren later wordt de draad weer opgepakt. De gemeente wil nu de torens van IJsselmuiden, Wilsum en Zalk gaan restaureren. In 1968 wordt door de gemeente IJsselmuiden een plan opgesteld voor het restaureren van de toren.[34] In dit stuk lezen we: 'De klokkenstoel is een wrak en dient volledig te worden vervangen door een nieuwe. Wegens deplorabele toestand van de klokkenstoel en de scheurvorming in de torenmuren is de klok al enige tientallen jaren niet meer luidbaar. Diverse schoren en andere steunbalken zijn voorheen vanaf de klokkenstoel naar de torenmuren aangebracht. Deze schoren etc. zijn uit constructief oogpunt bezien verkeerd geplaatst. De klokkenstoel welke in zeer slechte staat verkeert moet geheel worden verwijderd alsmede het stut- en stempelwerk. Hierbij dient de luidklok tijdelijk te worden ondersteund. De oude klokkenstoel zal worden vervangen door een nieuwe eikenhouten stoel.' In de voorbereidingen voor de restauratie wordt in 1968 een offerte opgevraagd bij Torenluidklokgieterij Concordia uit Midwolde voor het elektrisch luidbaar maken van de Hemony-klok, vier wijzerplaten, een uurwerk en verlichting. Dit komt op ruim 10.000 gulden. Deze offertes worden voorlopig terzijde geschoven.
In 1972/1973 komt Klokkengieterij NV Petit & Fritsen in beeld. Ook nu worden weer offertes opgevraagd en het hele verhaal gaat ongeveer 15.500 gulden kosten. Dit bedrijf zal de werkzaamheden gaan uitvoeren. Een geoffreerde nieuwe tuimel-luidas (hardhouten bovenbalk voorzien van stalen jukken) komt er in tweede instantie toch niet, maar men gaat de oude, bestaande luidbalk gebruiken, die nog tot 2002 dienst mag doen.[35]
De kerktorens van IJsselmuiden, Wilsum en Zalk zijn na een lange voorbereidingsperiode in 1973 gerestaureerd onder leiding van directeur gemeentewerken, de heer A.K. Versteeg (1923-2008). De gehele spits van de IJsselmuider toren wordt vernieuwd en de klokkenstoel gerestaureerd. Voor het uurwerk en de wijzerplaten is eigenlijk geen geld en de plannen hiervoor dreigen niet door te gaan. De heer Versteeg, die zich hier zo ontzettend in heeft vastgebeten, start een sponsoractie. Dankzij de vrijgevigheid van burgers en ondernemers uit IJsselmuiden komt het benodigde bedrag bij elkaar en kan, op de valreep, opdracht gegeven worden tot het aanbrengen van verlichte wijzerplaten en een moederklok. In de klokkenkamer krijgt Johannes eindelijk weer een gesprekspartner, want een splinternieuwe klok wordt opgehangen. Dit is wel het meest verrassende en bijzondere van de hele restauratie, want deze nieuwe klok wordt cadeau gedaan en maakt het geheel nog vele malen interessanter!

De nieuwe kleine klok II

Deze klok is in 1973 gegoten door Klokkengieterij NV Petit & Fritsen te Aarle-Rixtel in opdracht van de nabestaanden van Jan Willem Siebrand, de 'wijnkoning'. Zijn gewicht is 280 kilo en de diameter 755 millimeter. Deze klok (slagtoon c2) is zuiver afgestemd en wat betreft het luiden afgesteld op de grote klok (slagtoon as1). De klok is versierd met fraaie jachttaferelen en met de wapens van IJsselmuiden en Grafhorst. De klok wordt compleet met slagwerk en luidinrichting geschonken door mevrouw G. Siebrand-Reumer.

Het opschrift van de kleine klok luidt:
+ PETIT & FRITSEN, AARLE-RIXTEL, HOLLAND. ANNO 1973. +
DEZE KLOK IS GESCHONKEN DOOR MEVROUW G. SIEBRAND - REUMER AAN DE KERKVOOGDIJ DER NED. HERV. GEMEENTE VAN IJSSELMUIDEN EN GRAFHORST IN HET JAAR ONZES HEREN 1973.
TER NAGEDACHTENIS AAN JAN WILLEM SIEBRAND. OPRICHTER EN PRESIDENT - DIREKTEUR VAN WIJNHANDEL J. W. SIEBRAND N.V.
GEBOREN 2 AUG. 1899 EN OVERLEDEN 4 AUG. 1970.

Mevrouw Siebrand-Reumer op het moment dat zij de ter nagedachtenis van haar man geschonken luidklok via een druk op de klok in werking stelt. Foto uit het *Kamper Nieuwsblad* van dinsdag 8 januari 1974.

Op 6 december 1973 wordt de nieuwe kleine klok in de toren gehesen en op 7 januari 1974 in gebruik genomen door mevrouw G. Siebrand-Reumer, tegelijk met de oplevering van de torenrestauratie, het nieuwe uurwerk en de aangebrachte wijzerplaten. Vanaf dat moment is heel IJsselmuiden 'bij de tijd' en slaat een hamer de hele uren op de grote klok terwijl de halve uren met één ferme tik op de kleine klok geslagen worden.

De heer Versteeg doet het College van Kerkvoogden en Notabelen een document toekomen betreffende 'de wijze van luiden'. Hij vindt het 'dienstig U te beraden betreffende het gebruik van de klokken en het instrueren van de koster'. In dit document lezen we over het luiden met twee klokken: 'Men

begint met de kleinste klok alleen. Wanneer deze een halve minuut volledig aan het woord is, dan mengt zich de tweede klok in het gesprek. Bij het beeindigen van het klokkenluiden volgt men de omgekeerde weg. De kleinste klok zwijgt het eerst en is deze uitgeluid, heeft de grote klok nog een halve minuut alleen het woord en komt dan eveneens uit zichzelf tot rust. Te overwegen is om de beide klokken te luiden vanaf 15 minuten voor het begin der kerkdiensten en dan gedurende plus minus 7 minuten.'[36]
Al met al hebben we dus veel aan de heer Versteeg te danken. In de aanloop naar de torenrestauratie houdt hij bewust geen rekening met de mogelijkheid van het terughangen van de Knuise-klok, hoewel hij afweet van zijn bestaan en zijn geschiedenis. Hij weet namelijk ook, dat beide klanken nu niet bepaald goed bij elkaar passen. Hij zegt hier zelf later over: 'Op de plaats waar de nieuwe Siebrand luidklok komt, bevond zich vroeger een kleine luidklok. Deze kon wel tezamen met de Hemony klok worden geluid, maar van enige harmonie was natuurlijk geen sprake...' Nee, Versteeg heeft een beter plan. En dat is gelukt. Zoon Gerrit schrijft mij in 2019: 'Mijn vader ging plannen maken en mogelijkheden zoeken om een grotere klok aan te (laten) schaffen. Ik weet nog dat hij met mevrouw Siebrand contact heeft gezocht of zij, ter nagedachtenis aan haar man, een klok zou willen schenken aan de gemeenschap en dus heeft hij verschillende gesprekken met haar hierover gehad. Op advies van de klokkengieter is uiteindelijk, in combinatie met de huidige grote klok, de juiste tweede klok gegoten voor de toren van IJsselmuiden.'[37] Een grootse actie onder de bevolking voor het aanschaffen van een uurwerk en het 'regelen' van een nieuwe klok, ja, dat zijn de verdiensten van de heer A.K. Versteeg!

De periode 1974 - 2020
Wat valt er over deze periode nog te vertellen? Al weer meer dan vier decennia lang laten de grote en de kleine klok hun harmonieus klinkende tonen over ons geliefde dorp IJsselmuiden galmen. En als ze goed luisteren horen ze in de verte, voorbij het hoog klinkende katholieke en gereformeerde 'gebel' een bekend geluid: de Knuise-klok...!
Medewerkers van klokkengieterij Petit & Fritsen doen tot 1 januari 1992 nog het onderhoud, daarna zijn het uurwerk en de klokken ruim zestien jaren in onderhoud bij de Kampenaar Willem van Schellen, juwelier, horloge- en klokkenmaker uit de Broederstraat. In de jaren negentig zijn er door hem contragewichten aangebracht, vastgemaakt bovenop de luidbalk. Het luiden met contragewichten heeft als voordeel dat de klok veel gemakkelijker

Kerktoren IJsselmuiden.
Foto: Bertil Brink (2019).

op gang komt en beweegt. Het kost dus minder kracht en vermogen om de klok te luiden en de zijwaartse krachten worden kleiner. Door deze ingreep hebben de klokkenstoel en het metselwerk van de toren beduidend minder te lijden. Het luidtempo wordt lager en de klepel gaat vallen. Tijdens het luiden valt de klepel op de onderrand van de klok, waardoor het geluid harder is, omdat de klepel uiteindelijk met meer kracht tegen de klok slaat. Groot nadeel van deze manier van luiden is dat het eigenlijk min of meer schadelijk kan zijn voor de klok zelf.

Johannes.
Foto: Bertil Brink (2019).

In 2002 is door E. Koerhuis een nieuwe luidbalk gemaakt en in 2009 is er groot onderhoud uitgevoerd aan de luidklokken door Simon Laudy (Klokken- en Kunstgieterij Reiderland), waarna de klokken weer zonder contragewichten aan rechte houten assen luiden met bijbehorende vliegende klepels. Tijdens het luiden vliegt de klepel tegen de bovenrand van de klok aan. Het geluid van een vliegende klepel, die met minder kracht tegen de klok slaat, is zachter, maar wel voller, mooier en geeft meer galm. Het contact van de klepel met de slagrand is namelijk dynamischer en korter, waardoor ook de kans op schade aan de klok minder groot is. Het onderhoud van de klokken én van het uurwerk en de wijzerplaten is inmiddels helemaal overgegaan in handen van Simon Laudy. In 2010 wordt de hele toren gerestaureerd en kort hierna hangt Laudy een nieuwe klepel in de grote klok. Deze is

van smeedijzer en vervangt het exemplaar uit 1974 dat van mangaanbrons is gemaakt en te hard is (geworden) en de klok begon te beschadigen. Bij het luiden moet immers de klepel slijten en niet de klok![38] Op mijn verzoek maakt Laudy het mogelijk om de klokken weer met een touw te kunnen luiden. Bij bijzondere gelegenheden maken we hier gebruik van. Leuk om te *ervaren* wat mijn voorgangers vele eeuwen mochten ervaren. Heftig om tegelijkertijd te *voelen* wat mijn voorgangers vele eeuwen mochten voelen!

Ten slotte

Johannes heeft inmiddels een bewogen leven achter de rug. Nog maar net gemaakt werd hij al afgekeurd en weggezet. Het werd dan wel geen Deventer, maar toch is hij heel gelukkig geworden in IJsselmuiden. Het ergste lot is hem (en ons) 75 jaar geleden wonderwel bespaard gebleven. Dat IJsselmuiden nog maar vele jaren van hem mag genieten. Aan de tegenwoordige klokkenluider zal het in ieder geval niet liggen![39]

Na al dit onderzoeken, vragen, denken en fantaseren kan ik het niet laten om dit hele verhaal nu aan de grote klok te hangen...

Noten

1. Historisch Centrum Overijssel (verder HCO), toegang 0157, Marken in de provincie Overijssel, inv.nr. 1519, folio 1. Aangelegd in 1604. Bevat inschrijvingen vanaf 1539.
2. Stadsarchief Kampen (verder SAK), archief van het schoutambt IJsselmuiden, inv.nr. 9, losse ongeordende en niet chronologisch liggende stukken, 1541-1664; folio 12. Bewerkt door Kees Schilder.
3. 'Johannes is zijn naam' is een citaat uit de Bijbel en wel uit Lukas 1:63 waar de priester Zacharias de naam van zijn pasgeboren zoon bekend maakt.
4. Via Hette Meijering uit Kampen kreeg ik deze reactie van Sjoerd van Geuns doorgespeeld, per mail op 23 februari 2019.
5. Deze eerste reactie kreeg ik van de heer J.G.A. van Brussel van Royal Eijsbouts, per mail op 26 maart 2019.
6. De slagtoon G#1 is een andere benaming voor de slagtoon as1.
7. Deze bevindingen staan in een onderzoeksdocument van Miguel Carvalho van Royal Eijsbouts dat ik kreeg toegestuurd per mail op 23 april 2019.
8. Zie: H.B. van der Weel, *François en Pieter Hemony. Stadsklokken- en geschutgieters in de Gouden Eeuw* (Hilversum 2018); www.wikipedia.org.
9. HCO, Statenarchieven, toegang 3.1, inv.nr. 8.
10. HCO, Statenarchieven, toegang 3.1, inv.nr. 3153.

11. SAK, archief Hervormde Kerk IJsselmuiden, registers van ontvangsten en uitgaven, inv.nr. 77.
12. De bedragen in het rekeningenboek werden genoteerd in guldens - stuivers - penningen. Het betreft hier de zogenaamde Carolusgulden, onderverdeeld in 20 stuivers van 16 penningen.
13. C.N. Fehrmann, 'De gebroeders Hemony en het ontstaan van het Kamper Carillon', *Kamper Almanak* (1965-1966) 215-230.
14. Informatie over dominee Johannes Hidding is verzameld vanuit verschillende archieven, met bijzonder veel dank aan Annelies Onijs-Koetsier voor haar hulp.
15. Over Gerhard Blanckvoort is het een en ander gevonden in het Stadsarchief te Kampen.
16. Informatie over Floris Janszn. van der Maeten is verzameld vanuit verschillende archieven, met bijzonder veel dank aan Annelies Onijs-Koetsier voor haar hulp.
17. Betreffende schoolmeesters en kosters is door ons al veel informatie verzameld. De gegevens over Jan Cortelinck zijn genomen uit deze (ongepubliceerde) beschrijvingen.
18. G. Groenhuis, *De predikanten. De sociale positie van de gereformeerde predikanten in de Republiek der Verenigde Nederlanden voor ± 1700* (Groningen 1977).
19. Webpagina over de familie Voltelen via de website gallusmagnus.nl.
20. H. F. Wijnman, 'Het geslacht Voltelen', *De Nederlandsche Leeuw* (1940) deel 58.
21. Van der Weel, *François en Pieter Hemony*, 90 noot 32.
22. HCO, Statenarchieven, toegang 3.1, inv.nr. 3154, Rentmeester van Salland.
23. SAK, archief Hervormde Kerk IJsselmuiden, registers van ontvangsten en uitgaven, inv.nrs. 77 en 78.
24. HCO, Kerspelarchief IJsselmuiden, toegang 156, inv.nr. 144, resoluties binnenerfgenamen, d.d. 27 october 1760.
25. Opname (beeld en geluid) van de luidklok in de toren van De Hoeksteen uit 2019: https://www.youtube.com/watch?v=KyAJTxLwR0s&feature=youtu.be.
26. D. Verloop, *Het ontstaan van de Hoeksteengemeente. Een stukje kerkgeschiedenis in IJsselmuiden* (IJsselmuiden 2005) 54.
27. *Ons Kerkblad*, een uitgave van de kerkenraden der Nederlands Hervormde Gemeente Genemuiden, Kamperveen, Mastenbroek, Wilsum, IJsselmuiden en Zwolle 'Elim'.
28. H. van Dolder-de Wit, 'Toen het klokgelui verstilde. De roof van twee luidklokken van de Sint-Janskerk', *Tidinge van Die Goude* 22(2004)3, 106-108.
29. SAK, secretarie-archief Gemeente IJsselmuiden, blok 1937-1979, inv.nr. 00450, map 1.853.3 Monumenten - vordering kerkklokken 1942-1946.
30. Om de enorme klus van de klokkenvordering te klaren is de in Heerlen en Venlo gevestigde aannemersfirma P.J. Meulenberg (Klokken-Peter genoemd) ingeschakeld. Binnen een jaar takelen Meulenberg en zijn medewerkers circa 6700 klokken naar beneden, die naar 24 opslagplaatsen in het gehele land worden gebracht.

31. Archief Gemeente Muntendam. Informatie verkregen via Anneke Kruizinga van Stichting Archief Muntendam, per mail op 16 december 2019.
32. Jurrie Jan Gerrit Bruins (1913-1966), een kennis van Gerrit Abraham van Engelen, is onder meer kassier van de Boerenleenbank in Zalk, leidinggevende van het distributiekantoor te Kampen en secretaris van de Kiesvereniging Algemeen Gemeentebelang.
33. Kerkelijk Bureau Hervormde Gemeente IJsselmuiden-Grafhorst, archief Hervormde Gemeente IJsselmuiden-Grafhorst, notulenboek college van Kerkvoogden en Notabelen.
34. Kopieën van deze stukken bevinden zich in het persoonlijk archief van de heer A.K. Versteeg (1923-2008), dat mij na zijn overlijden is toegekomen.
35. SAK, secretarie-archief Gemeente IJsselmuiden, blok 1937-1979, inv.nr. 03944.
36. Kerkelijk Bureau Hervormde Gemeente IJsselmuiden-Grafhorst, archief Hervormde Gemeente IJsselmuiden-Grafhorst, ingekomen stukken college van Kerkvoogden en Notabelen.
37. Reactie van de heer G.P. Versteeg, per mail op 23 december 2019.
38. Opname (beeld en geluid) van beide klokken uit 2018: https://www.youtube.com/watch?v=-8528qTrzf94
39. Sinds 1 december 1993 ben ik als koster-beheerder in vaste dienst bij de Hervormde Gemeente van IJsselmuiden-Grafhorst. Mijn vrouw Janneke en ik wonen met onze kinderen in de kosterswoning (Dorpsweg 36) en hebben het beheer over het kerkelijk centrum De Zaaier (Dorpsweg 38) met het daarbij horende uitvaartcentrum en over de Dorpskerk. Dit alles '*onder de clocken van Isselmuyden*'.